

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ХІМІЧНИХ ЗНАТЬ У ШКІЛЬНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ В УКРАЇНІ ЗА КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

В повідомленні розглянуто підручникотворення з хімії в 1920-х – на початку 1930-х рр., у період, коли в українській школі панувала комплексна система навчання. Проаналізовано шкільні підручники з хімії, які широко використовувалися в навчальному процесі, акцентовано увагу на позитивних і негативних моментах щодо реалізації в них змісту хімічних знань.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю врахування попереднього досвіду підручникотворення на сучасному етапі реформування середньої освіти, коли знову постала потреба пошуку нових підходів до створення навчальної літератури. Одним із завдань було з'ясувати, які принципи покладено в основу творення підручників з хімії в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст., в період, коли в основній школі України панувала комплексна система навчання, проаналізувати зразки тогочасної навчальної літератури з хімії, їх дидактичний і методичний рівень, виявити позитивне і негативне у використанні підручників та навчальних посібників в навчальному процесі основної школи зазначеного періоду.

В першій половині 20-х рр. ХХ ст. в Українській РСР процес написання підручників ускладнювався докорінною перебудовою всієї системи шкільної освіти, відсутністю нових вимог до науково-педагогічної і навчальної літератури. Суперечливими були й погляди на роль підручника в навчальному процесі. Дореволюційні підручники критикувалися за схематизм у викладі матеріалу, за відрив від життя і завдань практики. Зокрема, у пресі точилися дискусії про те, яка навчальна література потрібна в "трудовій школі", про місце підручника в процесі оволодіння знаннями [1: 63].

В цей час шкільні заклади УРСР одержували значну частину навчальної і науково-популярної літератури від Народного комісаріату освіти (далі – Наркомос) РРФСР. За вказівкою Наркомосу УРСР українською мовою було перекладено кілька російських дореволюційних підручників і навчальних посібників з хімії. Як показала практика, найбільш придатним для трудових шкіл виявився доповнений і перекладений українською мовою П. Пищаленком "Короткий курс хемії" Г. Григор'єва [2]. Перше видання цього підручника П. Пищаленко доповнив розділом "Елементарні відомості з курсу органічної хімії". Проте вже в 2-му його виданні він скоротив деякі теми з цього розділу та розширив відомості з курсу неорганічної хімії. Зокрема, було вилучено відомості про насичені і ненасичені вуглеводні, ацетилен, прості ефіри, альдегіди і кетони. Водночас текст доповнювався інформацією про теплотворну здатність палива, ґрунт, крохмаль, добування міді, вапна, виробництво соди та алюмінію, про доменний процес. Ці зміни можна пояснити тим, що в 1926 р. з'явилася нова шкільна програма [3]. В ній реалізовувалася ідея "комплексної системи організації освітнього матеріалу", де хімія розпорозувалася по комплексних темах.

Особливість цього видання підручника полягала в тому, що у відповідності з комплексними програмами із хімічних знань для вивчення в школі відбирався тільки той матеріал, який був необхідний для засвоєння природних умов розвитку сільського господарства і фабрично-заводської промисловості.

Генеральною лінією в спробі перебороти другій половині 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. вади дореволюційних підручників з хімії було видання так званих "робочих книг", які в цей час стали панівним типом навчальної літератури при вивченні хімії, а також інших шкільних предметів в українській трудовій школі. Вони будувалися на суто практичному матеріалі за принципом майже повної самостійності набуття знань учнями. Зміст і структура робочих книг з хімії визначалася не предметом, а роками навчання. Вони склалися із питань і завдань, які передували і перемежувалися з пояснювальними, допоміжними і додатковими статтями.

Найбільш вживаними в українських школах у зазначений період були робочі книги з хімії відомого російського хіміка-методиста П.П. Лебедева [4]. Проте основний недолік таких посібників полягав у тому, що систематичний виклад хімії підмінювався ідеєю комплексності, оскільки поєднати ці два принципи при створенні робочої книги було неможливо.

Наприклад, "Рабочая книга по химии" П.П. Лебедева (1926 р.) у відповідності з існуючими методичними установками поділялася на дві частини – практичну і теоретичну. Основу курсу і головний його зміст становила перша частина – практична: "Руководство к практическим занятиям и наблюдениям". Теоретична частина слугувала лише для доповнень і довідок. Кожне завдання мало цільову установку роботи, детальний план дослідження, інструкцію щодо проведення експериментів, і наприкінці – запитання для самоконтролю. Відповівши на запитання на основі міркувань над відомими в побуті спостереженнями і над здобутими в лабораторії фактами, учні часто індуктивно повинні були чітко усвідомити зміст розділу, який охоплювався завданням.

Як бачимо, побудовані за таким принципом робочі книги з хімії не відповідали навчальним посібникам, в яких матеріал викладався б послідовно і систематично, де не було б превалювання практики ("технологізації") над теорією. Тому робочі книги після скасування постановою ЦК ВКП(б) "Про початкову і середню школу" від 5 вересня 1931 р. комплексної системи навчання були вилучені з навчального процесу.

Все сказане вище дає підстави для висновку, що в 1920-х рр. часті зміни програм, впровадження і скасування комплексних програм, відсутність єдиної системи у викладанні матеріалу з хімії робили підручники

й посібники тимчасовим явищем, і вони швидко замінялися на інші, більшість з них не відповідала шкільним програмам.

З кінця 1920-х рр. в УРСР проглядалася тенденція до створення та використання, поряд із тогочасною російською і дореволюційною навчальною літературою з хімії, підручників і посібників українських науковців та педагогів. Зокрема, за пропозицією Наркомосу УРСР до створення підручника з хімії вдався український учений-хімік і педагог, професор Харківського університету Є.С. Хотинський. У передмові до свого "Короткого курсу хемії" він зазначав, що в книзі "зібрано велику кількість дослідів, на яких можна засвоїти головні положення хемії й ознайомитися з її змістом і значенням" [5: 3]. Тут, зокрема, використовувалися лише ті досліді, які учень міг сам виконати в лабораторії без складного обладнання під керівництвом учителя. Опис дослідів був докладний, пояснювався не тільки хімічний процес, а й давалися технічні вказівки, як їх виконувати.

У першій третині підручника подавався фактичний матеріал, на основі якого розвивалися теоретичні висновки. Викладено його було без формул, на прикладах, узятих із життя, природного середовища, побуту та різних загальновідомих виробництв. Формули вживалися вибірково. Наприкінці кожного розділу наводилися запитання для самоперевірки. Таким чином, підручник одночасно був і робочою книгою, яка давала учневі змогу опрацювати курс, виявляючи при цьому максимальну самостійність.

Друге видання зазначеної книги вийшло під назвою "Хемія в трудовій школі" у двох частинах – для 5 – 6-го та 7-го року навчання [6; 7]. В цьому виданні підручник був ґрунтовно перероблений у відповідності до нових вимог програми 1930 року. В ньому Є.С. Хотинський згрупував матеріал довкола виробничих процесів і поділив на теми, що спричинило зміну порядку його викладу.

В 1932 р. світ побачило 3-є перероблене видання книги Є.С. Хотинського під назвою "Хемія. Підручник для семирічної політехнічної школи" у трьох частинах – для 5-го, 6-го і 7-го років навчання [8; 9; 10]. Це видання було доповнене кількома розділами, а саме: "Хемія на службі соціалістичному сільському господарству", "Хемія в обороні країни" і "Періодична система елементів". Зокрема, періодична система включала вісім груп, а також нульову групу, де містилися інертні гази. Елементи не поділялися на підгрупи, а розташовувалися в ряд за зростанням порядкового номера (елементи побічної підгрупи були обведені штрихованою лінією). Невідомі елементи в періодичній системі позначені прочерком. Загалом, підручник Є.С. Хотинського відбивав загальну тенденцію до спрощення матеріалу, властиву значній частині навчальної літератури тих років.

Таким чином, в історії розвитку вітчизняного підручника з хімії для основної школи 20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст. були складним періодом, коли відбувався постійний пошук дидактичних і методичних принципів побудови навчальної літератури, у багатьох випадках мав місце недостатній досвід її авторів з підручникотворення. Вадою більшості підручників і посібників з хімії, виданих у цей час, було те, що, виходячи з позицій комплексної системи навчання, вони за своїм змістом відставали від рівня розвитку науки, не завжди відповідали віковим особливостям учнів, мали помилки методологічного характеру. Їм було властиве перенасичення відомостями виробничого характеру. В них містилася велика кількість дослідів і лабораторних робіт. В такій навчальній літературі здебільшого переважали запитання репродуктивного характеру, призначені для повторення і закріплення вивченого матеріалу, що, на нашу думку, не забезпечувало належним чином розвиток логічного мислення учнів.

Позитивним було те, що при лабораторній організації діяльності учні залучалися до систематичної роботи з різними навчальними посібниками, словниками, довідниками. Шкільна література з хімії в зазначений період розвивала самостійну роботу учнів, посилювала зв'язок із навколишнім середовищем і діяльністю людини. Детальний опис дослідів у підручниках сприяв розвитку корисних навичок в учнів. У багатьох тодішніх навчальних книгах подавалися таблиці і малюнки, списки приладів і реактивів для проведення робіт, короткі методичні й організаційні вказівки для вчителів. Все це свідчить, що авторам сучасних підручників з хімії варто ознайомитися з досвідом підручникотворення 1920-х – початку 1930-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР / А.Г. Бондар, О.Г. Дзевєрін, Б.С. Кобзар та ін. – К.: Радянська школа, 1967. – 484 с.
2. Григор'єв Г. Короткий курс хемії. – 2-е вид., випр. і доп. / Переклад П. Пищаленка. – Х.: ДВУ, 1927. – 145 с.
3. Програми другого концентру для сільських і міських трудових шкіл (за комплексною системою). – Х.: ДВУ, 1926. – 193 с.
4. Лебедев П.П. Рабочая книга по химии (для школ II ступени). – Вып. II. – М.; Л.: Госиздат, 1926. – 144 с.
5. Хотинський Є.С. Короткий курс хемії. Старший концентр трудшколи. – Х.; К.: Держвидав України, 1930. – 243 с.
6. Хотинський Є.С. Хемія в трудовій школі. – Ч. I: Для 5–6 року навчання. – 2-е вид. перероб. – Х.: Рад. школа, 1931. – 136 с.
7. Хотинський Є.С. Хемія в трудовій школі. – Ч. II: Для 7 року навчання. – 2-е вид. перероб. – Х.; Одеса: Рад. школа, 1931. – 96 с.
8. Хотинський Є.С. Хемія. Підручник для семирічної політехнічної школи. – 5 рік навчання. – 3-є перероб. вид. – Х.: Рад. школа, 1932. – 64 с.
9. Хотинський Є.С. Хемія. Підручник для семирічної політехнічної школи. – 6 рік навчання. – 3-є перероб. вид. – Х.: Рад. школа, 1932. – 73 с.
10. Хотинський Є.С. Хемія. Підручник для семирічної політехнічної школи. – 7 рік навчання. – 3-є перероб. вид. – Х.: Рад. школа, 1932. – 69 с.

Матеріал надійшов до редакції 24.10.2007 р.

Доник О.М. Реализация содержания химических знаний в школьной учебной литературе в Украине при комплексной системе обучения.

В статье рассмотрен процесс создания учебников по химии в 1920-х – в начале 1930-х гг., в период, когда в украинской школе господствовала комплексная система обучения. Проанализированы школьные учебники по химии, которые широко использовались в учебном процессе, акцентировано внимание на положительных и отрицательных моментах относительно реализации в них содержания химических знаний.

Donik O.M. The Chemical Knowledge Content Realisation in the School Manuals in Ukraine in the Times of the Complex Education System.

The article examines the process of chemistry manuals development in 1920-s – the beginning of 1930-s during the period of complex educational system domination in Ukrainian school. School manuals on chemistry which were widely used in the educational process of that time are analysed; author's attention is concentrated on positive and negative moments of chemistry knowledge content realization in them.